

РОЗВИТОК МЕРЕЖІ СІЛЬСЬКИХ ПАРАФІЯЛЬНИХ УЧИЛИЩ У ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОМУ РЕГІОНІ (1800 – 1861 РОКИ)

Кризовий стан, в якому перебувала в середині XIX ст. як Російська імперія в цілому, так і російська православна церква, однією з складових мав незадовільний ступінь розвитку освітньої сфери. Хоча суттєві вади мала кожна з ланок системи, в найбільш занедбаному стані перебувала освіта початкова. В цьому плані має рацію Дж. МакКлелланд, який стверджує, що “російська система освіти будувалась зверху вниз”, тобто увага можновладців зосереджувалась у першу чергу на розвитку не парафіяльної освіти, а інших ланок системи, оскільки їх було легше створити та контролювати і вони давали більш швидку віддачу, випускаючи кваліфікованих фахівців [1.-С.150]. “Вразливою ланкою” системи освіти залишались заклади, викладання в яких доручалось переважно духовним особам. Мова йде про парафіяльні училища.

Метою даної публікації і є дослідження стану цих закладів освіти на Півдні України до 1861 р. Для досягнення цієї мети ми розглянемо основні етапи становлення системи парафіяльних училищ, встановимо динаміку змін кількості цих закладів, охарактеризуємо викладацький та учнівський склад, встановимо рівень розвитку системи і фактори, які його визначили.

До проблем становлення системи парафіяльних училищ неодноразово звертались дослідники, які писали про історію освіти в Російській імперії. Показово, що незалежно від того, в який період і в якій країні діяли ці дослідники, їхні висновки стосовно оцінки ступеня розвиненості системи парафіяльних освітніх установ значно не відрізнялись. Про те, що “поширення писемності серед селянського населення було слабким та незначним”, писав у XIX ст. один з найавторитетніших дослідників системи освіти Ф. Благовидов [2.-С.5]; як кризову розцінив відповідну ситуацію американський професор Грегорі Л. Фріз [3], який присвятив низку монографій і статей історії парафіяльного духовенства в Російській імперії XVIII–XIX ст.; повільність темпів розвитку мережі парафіяльних шкіл підкреслює сучасний російський історик С.В. Римський [4.-С.19]. Більш позитивно оцінювали ситуацію автори робіт, метою яких було висвітлення досягнень навчальних закладів південноукраїнського регіону. Але навіть вони не могли не звернути увагу на обставини, які не давали можливості створити ідеальну картинку “розквіту” народної освіти. Наведений Ф. Ляліковим перелік навчальних закладів Херсонської, Таврійської та Катеринославської губерній дав автору підстави назвати показник кількості учнів у регіоні “втішним” лише з огляду на “недавнє облаштування краю” [5.-С.344]. Я. Грачов і С. Веребрюсов, характеризуючи сільські училища Катеринославської губернії, зазначали, що “майже жодне з показаних училищ не мало тривалого існування” [6.-С.130].

Порівняння фактологічних даних, наведених у роботах названих вище авторів, із архівними матеріалами дозволяє створити більш об’єктивну картину розвитку на Півдні України мережі закладів початкової освіти, серед викладачів яких переважали духовні особи.

Без перебільшення можна стверджувати, що станом на початок XIX ст. ця мережа знаходилась у зародковому стані. Навчальні заклади Півдня можна було перерахувати буквально на пальцях. Поштовх створенню нових парафіяльних училищ дав “Статут навчальних закладів, підвідомчих університетам”, затверджений імператором 5 листопада 1804 р. [7.-С.626-647]. Цим узаконенням передбачалось створення дуже розгалуженої мережі, адже в пункті 118 зазначалось: “В губернських і повітових містах, так само і в поселеннях кожна церковна парафія або дві разом... повинні мати принаймні одне парафіяльне училище” [7.-С.640].

Але реальність не відповідала запланованому. В Катеринославській губернії перші 4 училища (в селищах Романкове, Комісарівка, Бородавка та Гродовка), які почали діяти на підставі Статуту, з’явилися лише в 1809 р. Загальна ж кількість влаштованих училищ була значно меншою від запланованої. Протягом 1809-1823 рр. на території Катеринославської губернії (без урахування Ростовського та Маріупольського повітів, Таганрозького

градоначальства, які не залежали від дирекції Катеринославської гімназії) виникло всього 53 сільські парафіяльні училища (в цю цифру увійшли і училища міста Слов'яносербська, заштатного міста Донецька й містечка Нікополя).

Та й вони функціонували далеко не весь період, що розглядається. Лише лічені училища проіснували більше двох десятків років (Петриківське та Могильовське). Строк існування багатьох інших обмежився кількома роками. Низка закладів відкривалась та закривалась кілька разів.

Для створення більш повної картини наведемо ще декілька характеристик. Із 53 училищ лише одне знаходилося в поміщицькому селищі (Петровське), переважна ж більшість – в селищах казенних. До числа учнів включались представники різних верств. Зокрема, в Донецькому парафіяльному училищі навчались 4 дворянина, 5 міщан і 24 поселянина. В цілому в регіоні переважна більшість учнів належала саме до поселян. Крім того, хоча нормативні акти не забороняли навчання в училищах дівчат, відсоток останніх серед учнів був мізерним. Зокрема, в парафіяльних училищах Катеринославської губернії налічувалось не більше 25 учениць [6.-С.122-130]. Що стосується викладацького складу, то згідно з сенатським указом від 31 грудня 1805 р. [7.-С.802-804] він формувався переважно з освічених священно-та церковнослужителів, які призначались за попереднім погодженням з єпархіальним керівництвом директором училищ з дозволу училищного комітету. До викладання допускались і світські особи.

Причини незадовільного розвитку парафіяльних училищ на цьому етапі слід шукати, зокрема, в самій законодавчій базі, в стані як духовенства, так і парафіян. Чи не основною перешкодою стала система фінансування училищ, яка базувалась на добровільних пожертвах та зборах з парафіян. Без відповідної державної підтримки фінансування закладів цілком залежало від батьків учнів, які в переважній більшості випадків не належали до категорії заможних. Крім того, оскільки рішення про фінансування місцевого училища мало прийматись громадою, існування закладу освіти ставилось в пряму залежність від злагоди всередині останньої. Ситуація ускладнювалась тим, що ставлення самих парафіян до освіти їхніх дітей було далеко не однозначним; надто поширеною була думка про те, що навчання має негативні наслідки, оскільки відволікає учнів від сільськогосподарської праці. Тому типовою була ситуація, коли громада коливалась при прийнятті рішення. Якщо останнє все ж приймалось на користь забезпечення утримання училища, то через невідповідність реалій сподіванням парафіяни згодом байдужіли до ідеї надання освіти своїм дітям. Саме цим пояснюється тенденція поступового зменшення кількості учнів фактично в кожному училищі.

Цим же великою мірою пояснюється і вкрай незначний відсоток, який становили учні серед мешканців населених пунктів, в яких влаштовувались парафіяльні заклади освіти. При тому, що училища відкривались переважно в поселеннях з населенням більше 1000 осіб, кількість учнів у кожному з них в Катеринославській губернії коливалась від 5 до 37.

Коли ми кажемо про “невідповідність реалій сподіванням”, то маємо на увазі як рівень організації діяльності училищ волосним керівництвом, так і забезпечення навчального процесу священно- та церковнослужителями. Те, що останні були мало готові до виконання вчительських функцій, керівництво розуміло ще на етапі розробки законодавчої бази влаштування мережі парафіяльних училищ. При підготовці пропозицій стосовно участі духовних осіб у справі освіти парафіян єпархіальні архієреї зазначали, що підлеглі духовного відомства мають виконувати досить великий обсяг робіт як при парафії, так і по своєму господарству, що може ускладнити участь таких осіб у навчальному процесі. До того ж рівень освіченості самих священно-та церковнослужителів у багатьох випадках не відповідав вимогам до вчителів парафіяльних училищ. Це було відомо й Синоду, який, щоб хоч якось подолати цю невідповідність, запровадив порядок, згідно з яким священно- та церковнослужителі, які навчались у духовних училищах чи семінаріях, мали навчати в сільських училищах не лише дітей парафіян, але і неосвічених причетників, готуючи їх собі в помічники та наступники [7.-С.803-804].

За таких умов не викликає здивування, що мережа парафіяльних училищ в регіоні була вкрай нестабільною. Не зміг суттєво вплинути на ситуацію і прийнятий 8 грудня 1828 р. “Статут гімназій і училищ повітових і парафіяльних” [8.-С.1097-1127], який зберіг принцип утримання парафіяльних училищ на кошти громад або за рахунок пожертв поміщиків. Задеклароване Статутом правило, за яким “парафіяльні училища відкриваються скрізь, де лише будуть для того засоби”, було досить розпливчастим і фактично не зобов’язувало ні сільські громади, ані поміщиків до відповідних дій. В цьому плані конкретнішими були положення імператорських указів від 27 червня [9.-С.701-702] та 23 листопада 1842 р. [10.-С.152-153], які визначали умови влаштування парафіяльних училищ у казенних селах.

В середині XIX ст. саме парафіяльні училища в селищах, які знаходились у відомстві Міністерства державного майна, складали найбільший відсоток серед таких училищ Південної України, а отже, були найважливішою ланкою системи початкового навчання.

До 1849 р. духовна влада регіону не виявляла великої ініціативи в питаннях, пов’язаних із їх облаштуванням. Як наслідок у складеній у 1849 р. Синодом таблиці 15 єпархій, де за останні сім років кількість училищ та учнів в них значно збільшилась, єпархій південноукраїнських не було. Сама необхідність складення таблиці була викликана поміченою тенденцією до зменшення в деяких єпархіях кількості відповідних навчальних закладів. Синод розіслав при своєму указі примірники таблиці архієреям не згаданих в ній єпархій “для відома і потрібних розмірковувань”. Отримавши ці папери, архієпископ Херсонський і Таврійський зажадав від консисторії складення довідки про кількість діючих на підпорядкованій йому території таких училищ.

Згідно із даними, наведеними канцелярією Херсонської духовної консисторії, в 1848 р. при монастирях та парафіяльних церквах єпархії діяло до 68 таких закладів, в яких навчалось 2525 хлопців і 74 дівчини. Отже, абсолютні показники підпорядкованої архієпископу території виглядали не так вже і погано. В надісланій Синодом таблиці “зразкових” єпархій 2 мали приблизно таку ж, як Херсонська і Таврійська, кількість училищ та учнів, а 3 – ще меншу. Але південноукраїнська єпархія значно програвала за показником темпів зростання відповідної чисельності. В 1849 р. архієпископ Інокентій не міг похвалитись не те що збільшенням кількості училищ у 32 рази, як це було у сусідній Кишинівській єпархії (при 10 училищах в 1841 р. через 4 роки вона вже мала 322), але навіть збільшенням на 70-90%, як це було в єпархіях Тульській і Кавказькій [11.-Оп.1.-Спр.1473].

На основі отриманих від підлеглих даних Херсонська духовна консисторія склала зведену таблицю, в якій зазначались час відкриття, кількість наставників і учнів, як таких, які продовжували вчитись, так і тих, хто вибув протягом навчального року. Ці таблиці дають можливість виявити ряд закономірностей, які спостерігались в розвитку системи парафіяльних училищ на півдні України в середині XIX ст.

Незважаючи на те, що заснуванню нових закладів освіти на селі єпархіальною владою відтепер приділялось набагато більше уваги, загальна їх кількість протягом кількох років майже не змінилась. І в 1849, і в 1853 р. в єпархії нараховувалось 68 парафіяльних училищ. Це при тому, що щорічно відкривалось декілька нових навчальних закладів. Згідно із “Відомістю про тих, які перебувають при монастирях і парафіяльних церквах Херсонської єпархії училищах для навчання, дітей парафіян та іншого звання осіб за 1852 рік” [11.-Оп.1.-Спр.1723.-Арк.155-156], простежується наступна динаміка заснування закладів, які продовжували функціонувати на час складання цього документа: 1821 р. – 1, 1833 р. – 1, 1836 р. – 1, 1840 р. – 3, 1842 р. – 2, 1843 р. – 7, 1844 р. – 18, 1845 р. – 6, 1846 р. – 4, 1847 р. – 3, 1848 р. – 1, 1849 р. – 7, 1850 р. – 6, 1851 р. – 2, 1852 р. – 6.

Неважко помітити два своєрідні піки активності по влаштуванню училищ – 1844 і 1849 рр. З огляду на згадані вище укази імператора та Синоду вони є цілком природними. До 1843 р. процес був досить повільним. Після того, як наприкінці 1842 р. була сформована законодавча база для влаштування та функціонування училищ в казенних селищах, знадобився певний час, щоб почати реалізацію того, що намічалось центральною владою. Але відсутність постійного контролю призвела до того, що, починаючи з 1845 р., училищ влаштовувалось все менше.

Синодальний запит про заходи щодо збільшення кількості цих навчальних закладів став новим каталізатором процесу. Чому ж при тому, що протягом 1849–1852 років почало діяти принаймні 21 училище, загальна кількість цих закладів не змінилась? Відповідь знаходимо в деяких звітах благочинних. Зокрема, Максим Перепеліцин рапортував 6 лютого 1853 р., що в 1851 р. в підпорядкованих йому парафіях було ліквідовано два училища, в селищах Типлінці та Нікольському, через небажання батьків віддавати дітей у навчання [11.-Оп.1.-Спр.1723.-Арк.30]. Повідомляла про закриття училищ і палата державного майна. Так, в тому ж році вона довела до відома Херсонської духовної консисторії, що за наказом управляючого палатою сільське парафіяльне училище в Зуях зачинене через малу кількість учнів та недбайливість наставника, священика Прозорова [11.-Оп.1.-Спр.1723.-Арк.143]. І станом на 1852 р. відсоток училищ, кількість учнів в яких була малою, а отже, існувала реальна загроза припинення функціонування, залишався високим. Із контингентів 68 училищ в 36-и він не перевищував 30 осіб. Загальна ситуація із чисельністю учнів в училищах губерній, що входили до складу єпархії, виглядала таким чином: контингент від 3 до 10 учнів був у 2 училищах Херсонської та 2 училищах Таврійської губернії; від 11 до 20 – відповідно у 16 і 4; від 21 до 30 – у 7 і 5; від 31 до 40 – у 2 і 3; від 41 до 50 – у 0 і 4; від 51 до 60 – у 1 і 0; від 61 до 70 – у 2 і 7; від 71 до 80 – у 4 і 0; від 81 до 90 – у 0 і 1; від 91 до 100 – у 2 і 0; більше ста учнів навчалось лише в 1 училищі Таврійської губернії.

Розподіл навчальних закладів по території єпархії був нерівномірним, хоча в цілому Херсонська і Таврійська губернії не мали великого розриву в кількості училищ, яка становила 36 і 32 відповідно. Втім, Таврійська губернія мала такий показник головним чином завдяки Мелітопольському округу, де зосереджувалось 16 училищ. У Бердянському ж окрузі налічувалось 6, Дніпровському – 3, Сімферопольському – всього 2 училища. Більш рівномірним був розподіл серед округів поселень Херсонської губернії – в Херсонському та Тираспольському округах діяло по 6, в Ананіївському – 5 училищ. Переважна більшість парафіяльних училищ Таврійської губернії знаходилась саме в казенних селищах: із 32 таких навчальних закладів 27 діяли в казенних, 1 – в поміщицькому селищі, 2 – в болгарських колоніях і 2 – в містах. Із 36 училищ Херсонської губернії в казенних селищах трьох згаданих вище округів знаходилося 17, в селищах поміщицьких – 4, в болгарських колоніях – 7, в адміралтейських селищах – 2.

Така ситуація не може бути пояснена відповідною пропорційністю казенних, поміщицьких, адміралтейських селищ і болгарських колоній в адміністративно-територіальній структурі Південної України. З огляду на те, що укази 1842 р. передбачали влаштування училищ при парафіях, є сенс зіставити розподіл сільських парафіяльних училищ не з показником чисельності населених пунктів того чи іншого підпорядкування, а із загальною кількістю селищ, в яких знаходились релігійні споруди. Так, згідно з відомостями 1851 р. в сільській місцевості Херсонської губернії 23% православних релігійних споруд розташовувались в казенних населених пунктах, в той час як в поміщицьких знаходилося близько 73%, а в адміралтейських селищах і болгарських колоніях не набагато більше, ніж по 2% [11.-Оп.1.-Спр.1475.-Арк.19-23].

Отже, із впевненістю можна сказати, що саме завдяки заходам, ініційованим центральною владою, регіон мав більшість серед сільських парафіяльних училищ. Влаштування ж таких закладів в поміщицьких селищах державою не ініціювалось. І заснування, і ліквідація таких училищ залежали від волі власника населеного пункту. Необхідність отримання згоди училищного керівництва залишалась формальністю. Як наслідок рівень письменності дітей казенних селян був вищим, ніж дітей селян поміщицьких. Адже згідно з указом від 27 червня 1842 р. училища засновувались в парафіях, населених виключно державними селянами. Втім це не означало, що до навчання не допускались діти інших категорій населення. При безумовному переважанні дітей казенних поселенців в списках учнів багатьох училищ знаходимо і дітей поміщицьких селян, купців, солдатів, міщан, духовних осіб, кантоністів і навіть дворян. Отже, фактично всі православні діти мали право відвідувати ці навчальні заклади.

Комплектність училищ обумовлювала чисельний склад викладачів. По 3 наставники мали лише два навчальні заклади – училище для сиріт духовного звання, яке діяло при Архангело-Михайлівському монастирі, і греко-російське училище при Сімферопольському соборі. В 10

навчальних закладах викладали по дві особи і в 56 – по одній. Згідно з відомістю, складеною Таврійською палатою державного майна, із 30 осіб, які працювали в 1852 р. при 27 училищах казенних селищ Таврійської губернії, нараховувалось 18 священиків, 8 дияконів (із них двоє — помічники вчителя) і 2 семінаристи (обидва — помічники вчителя). Крім того, стосовно однієї особи зазначалось – “з духовного звання” і ще однієї – “з податного звання” [11.-Оп.1.-Спр.1475.-Арк.64зв.-65]. Наявність двох останніх йшла врозріз з указами 1842 р., але це не викликало ніяких заперечень з боку єпархіального керівництва.

Для духовних осіб, які і без того мали багато обов’язків, викладання в парафіяльних училищах було досить обтяжливим. Не випадково священики рідко виступали ініціаторами створення таких навчальних закладів (як це бачимо на прикладі поміщицьких селищ). Розуміючи необхідність стимулювати духовенство, імператор вже в указі 1842 р. обіцяв „не залишити без особливої нашої уваги заслуг на цій ниві зроблених” [9.-С.153]. Втім учителі отримували не лише “увагу”, але і платню. Якщо у відомостях, які надсилались благочинними населених пунктів Херсонської губернії стосовно деяких священиків позначалось, що їхня платня залежить від кількості учнів (за навчання кожної дитини вчитель отримував певну суму щомісяця), то у згаданій відомості Таврійської палати державного майна було відмічено, що кожен викладач отримував фіксовану платню щорічно. Причому її розмір не залежав від того, на якому щаблі церковної ієрархії стояв викладач. Лише одна людина отримувала 300 крб. на рік (до речі, нею був той самий учитель, стосовно якого у відомості позначено “з податного звання”). 14 осіб отримували по 115 крб., 6 – по 100, 4 – по 85 крб. на рік. Ще четверо (всі – помічники вчителя) задовольнялись платнею в 75 крб. Враховуючи в цілому досить незаможний стан більшості сільського парафіяльного духовенства, ці гроші були далеко не зайвими. Тим більше, що багатьом священикам доводилось терпіти додаткові незручності через те, що училища діяли в їхніх будинках.

Що стосується учнів парафіяльних училищ, то серед них хлопчики складали абсолютну більшість. І це при тому, що статевий склад контингенту цих навчальних закладів, за незначними винятками, не регламентувався законодавчо. З усіх училищ Херсонської і Таврійської єпархії у 37 навчалися виключно хлопчики, а в 30 контингент був змішаний. Лише в одному училищі (яке діяло при жіночому монастирі) навчалися самі дівчата. Розподілялись ці училища нерівномірно: якщо в Херсонській губернії виключно хлопці відвідували 23 навчальні заклади (тобто 63,9%), то в Таврійській — всього 14 (тобто 43,8%). Таке “відставання”, або точніше, “демократичність” Таврійської губернії забезпечував Мелітопольський округ, серед 16 училищ якого лише в 2 навчалися самі хлопчики. Отже, в цілому 54,4% училищ єпархії не мали серед учнів дівчат. Але і в решті відсоток осіб жіночої статі був дуже низький. В цілому станом на 1852 р. в 68 училищах навчалось 2415 хлопців і 170 дівчат. Таким чином, останні становили всього 6,6% учнів. Дещо вищим був відсоток дівчат серед тих, які в 1852 р. залишили училища після завершення навчання – 14,9%, і тих, хто вибув серед року – 9,4%. Стосовно показників по губерніях, то серед тих, хто продовжував навчатись в училищах губернії Херсонської, дівчата становили 9,6%, а в Таврійській – 4,1%. Здавалось би, різниця вражаюча. Але якщо не враховувати в показниках Херсонської губернії 65 дівчат, які відвідували училище при Одеському жіночому монастирі, то показник по губернії становить 4,2%, тобто майже такий, як в іншій губернії єпархії.

Тенденції, які мали місце в розвитку мережі сільських парафіяльних училищ Таврійської та Херсонської губерній, простежувались і на теренах губернії Катеринославської [6.-С.226-247]. Зокрема, станом на 1836 р. в казенних селищах губернії діяли лише 2 парафіяльні училища, загальна чисельність учнів в яких становила 39 осіб. В 1855 р. кількість сільських парафіяльних училищ в поселеннях відомства Міністерства державного майна дорівнювала 39. Ще два училища діяли в населених пунктах відомства Луганського гірничого заводу. Два заклади функціонували в поміщицьких селах. Серед учнів всіх цих училищ нараховувалось 2110 хлопців і лише 166 дівчат.

Таким чином, до початку 1860-х рр. так і не була створена розвинена ефективна мережа закладів освіти, яка б мала можливість виконувати покладені на неї завдання щодо суттєвого

покращення загального рівня моральності населення та надання поселянам знань з основних предметів. Серед факторів, які вплинули на невиконання цих завдань, звернемо увагу на декілька.

По-перше, мережа цих закладів не стала всеохоплюючою і діяла навіть не в усіх великих населених пунктах; найбільш слабким ланцюгом системи залишались поміщицькі села, оскільки ініціатива влаштування в них училищ була перекладена законодавством на самих поміщиків. Не була всеохоплюючою парафіяльна освіта і в плані статевому: відсоток дівчат серед учнів залишався вкрай малим.

По-друге, порядок фінансування училищ, коли гроші мали виділятися громадами або поміщиками, за умов бідності основної маси селян у багатьох випадках стримував розвиток мережі училищ і навіть призводив до скорочення кількості відповідних закладів.

По-третє, не зважаючи на деякі заходи, які вживались з боку державних відомств, в першу чергу Міністерства державного майна, для забезпечення училищ приміщеннями та навчальними посібниками, в парафіях відчувався значний брак як перших, так і останніх.

По-четверте, зайнятість духовенства, переобтяженість його обов'язками залишали мало часу на проведення занять у парафіяльних училищах навіть з урахуванням тієї системи заходів, яка була запроваджена іменними указами по наданню пільг вчителям парафіяльних училищ. Не сприяла заохоченню духовенства до освітньої діяльності і ситуація, коли при малій кількості учнів і нефіксованій оплаті вчителі отримували винагороду за працю в дуже незначному розмірі. Додамо сюди ж, що в деяких населених пунктах священикам взагалі доводилось викладати безоплатно.

По-п'яте, залишав бажати кращого як загальноосвітній рівень самих вчителів, так і рівень їхньої підготовки безпосередньо до викладацької діяльності. В переважній більшості випадків всі предмети викладались однією людиною. Якщо ж вчителю і допомагав помічник, то останній часто не мав закінченої освіти. Викладачі рідко мали педагогічну підготовку.

По-шосте, парафіяни далеко не завжди розуміли необхідність отримання їхніми дітьми освіти в училищах. Зокрема, громада жодного з шести адміралтейських поселень Херсонської губернії не погодилась в 1839 р. на влаштування парафіяльного училища, мотивуючи свої відмови тим, що набагато корисніше залучати дітей до випасу худоби, польових робіт і догляду за господарством, тоді як навчання є марним і лише потребує значних витрат часу та грошей [12.-Оп.1.-Спр.34.-Арк.5,11,17,23-23зв.,25,27]. Зазначимо, що перелічені вище недоліки початкової освіти збереглися і в 60-х рр. та відмічались самими духовними особами, про що свідчать відгуки, які надходили з єпархій, і не лише південноукраїнських, до Петербурга [13.-С.158-161]. Перспективи подальших досліджень із розглянутої тематики полягають у створенні узагальнюючої праці з історії православної церкви на півдні України останньої чверті XVIII–середини XIX ст.

Джерела та література

1. Mc Clelland James C. Autocrats and Academics. Education, Culture and Society in Tsarist Russia. – Chicago; London, 1979.
2. Благovidов Ф. Деятельность русского духовенства в отношении к народному образованию в царствование императора Александра II. – Казань, 1891.
3. Freeze Gregory L. The Parish Clergy in Nineteenth Century Russia. Crisis, Reform, Counter-Reform. – Princeton, 1983.
4. Римский С.В. Православная церковь и государство в XIX веке. Донская епархия: от прошлого к настоящему. – Ростов на Дону, 1998.
5. Ляликов Ф. Исторический и статистический взгляд на успехи умственного образования в Новороссийском крае // Записки Одесского общества Истории и Древностей.– Одесса, 1848. – Т. II. – Отд. I.
6. Грахов Я., Веребрюсов С. Краткий историко-статистический обзор Екатеринославской гимназии и подчиненных ей учебных заведений. – Одесса, 1856.
7. Полное Собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). – СПб., 1830. – Собр. I. – Т. XXVIII.
8. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Собр. II. – Т. III.
9. ПСЗРИ. – СПб., 1843. – Собр. II. – Т. XVII. – Отд. I.

10. ПСЗРИ. – СПб., 1843. – Собр. II. – Т. XVII. – Отд. II.
11. Державний архів Одеської області. – Ф. 37: Херсонська духовна консисторія.
12. Державний архів Миколаївської області. – Ф. 246: Управління Чорноморських адміралтейських поселень.
13. Начальныя народныя училища и участие в них православнаго духовенства. Извлечение из сведений, доставленных в Высочайше учрежденное Присутствие по делам Православнаго Духовенства. – СПб., 1865.

SUMMARY

The article is devoted to the system of primary schools in the South of Ukraine in the first half of the XIX century. The general periods of development of the system are studied; the stuff of teachers and pupils is characterized. The conclusion about low educational standard of population is made; the reasons of such situation are analized.

К.В. Рудченко

ДИСКУСІЙНЕ ПИТАННЯ ЩОДО ДАТИ ЗАСНУВАННЯ СТАРОБЕРДЯНСЬКОГО ЛІСНИЦТВА

З 40-х років XIX ст. спостерігалось зростання інтенсивного лісорозведення в Приазов'ї. Поштовхом до цього стало створення в 1837 р. Міністерства державного майна і передача в його підпорядкування державного лісового господарства. Однією із значних сторін діяльності міністерства було розведення лісів в степах Південної Росії, наслідком чого (та завдяки першому міністру П.Д. Кисельову) відбулося заснування регіональних центрів (Великоанадольського та Старобердянського лісництв). При закладенні лісництв ставилося завдання вирішити такі основні питання: визначити шляхом досліджень деревні та чагарникові породи, найбільш придатні для заліснення степів, і провести досліді акліматизації важливих технічно цінних порід; виробити надійні, прості й дешеві прийоми лісорозведення; зацікавити розведенням лісу місцеве населення і переселенців, які заселяли в ті часи казенні землі у південних степах, а також постачати їм саджанці; здійснювати навчання хлопчиків, здібних до занять з лісорозведення в степах, які після закінчення навчання повертались додому і розводили зразкові розсадники та давали необхідні поради всім бажаючим займатися розведенням дерев; пряме заліснення степів.

Звідси важливим є визначення точної дати заснування цих центрів-лісництв, тому що від цього починається систематичне, цілеспрямоване, організоване створення лісових насаджень, залучення їх до господарської діяльності. Сумнівів стосовно року заснування першого центру ніколи не було, але виникли розбіжності через дату закладення другого центру – Старобердянського лісництва. Саме з'ясування точної дати дає змогу вирішити ряд інших питань: чому центр, де були усі передумови для швидкого розвитку державного лісорозведення, яке тоді було дуже необхідне урядові, не став першим; яку роль відіграв рік заснування школи лісників при визначенні дати закладення лісництва; чому саме виникли такі суперечливі дані при визначенні дати заснування лісництва.

Історики умовно поділилися на дві групи, одна з яких вважає, що лісництво заснували у 1846 р., інша (таких прихильників значно менше) впевнена, що закладення відбулося в 1844 р. Серед істориків, що схилиються до першої думки, були С.А. Генсірук [1], Ф.Д. Чернявський [2] та Ф.П. Кеппен [3]. Про це було вказано вказано також у Лісовому журналі за 1849 р [4]. Прихильниками іншої дати заснування стали Ф.К. Арнольд [5] та Г.І. Редько [6]. З журналу Міністерства державного майна за 1864 р. [7] та Лісового журналу за 1866 р. [8] можна зробити висновок, що дата заснування була зовсім інша, третя дата – 1845 р. Вивчення деяких архівних документів [9; 10; 11] дало змогу розібратися і зрозуміти, чому саме виникли такі розбіжності в роках.

Велику турботу про розведення лісів степу виявив міністр державного майна граф П.Д. Кисельов. Оглянувши у 1841 р. лісові насадження менонітів, він розпорядився поставити цю справу на міцнішу основу і створити подібні ліси на казенних землях південних степів. За